

CARL JOHAN LJUNGBERG:

En bok för frihetsministern (s)

Med utgångspunkt från Friedrich von Hayeks bok *Frihetens grundvalar* granskar Carl Johan Ljungberg bla socialis-ternas frihetsbudskap och fackets roll.

I modern tid står två mycket skilda frihetsideal mot varandra. Det ena som ibland kallas det "plebiscitära" hävdar att friheten nås genom att individen frigörs från ärvda lagar och normer och sålunda spontant kan utveckla sin mänsklighet. Om detta ideal påminns vi genom Rousseaus ord "människan föds fri, men är överallt i bojor".

Det andra idealet, ibland kallat det "konstitutionella", hävdar att friheten måste förverkligas genom ständigt nya personliga ansträngningar, främst genom genuin självövertvinnelse. Lag och sedvana ses därvid inte som hinder utan som hjälpmedel att nå frihet. En vän av denna uppfattning som Irving Babbitt vänder sig direkt mot Rousseau genom att hävda att friheten "upphävs, så snart man gör gällande att den är en naturens fria gåva".

I dagens Sverige har friheten blivit ett hett debattämne. Detta är givetvis glädjande. Men vilket frihetsbegrepp är det egentligen som debatten behandlar – Rousseaus eller Babbitts? Det är viktigt att söka reda ut frågan, ty dessa begrepp har föga gemensamt.

En som i vår tid försvarat och utvecklat den lagbundna friheten är den österrikiska ekonomen och nobelpristagaren Friedrich von Hayek. Dennes insatser för att fördjupa och tillämpa det liberala frihetsbegreppet kan knappast överskattas. När nu Hayeks kanske främsta verk *The Constitution of Liberty* föreligger på svenska, under titeln *Frihetens grundvalar* (Ratio 1983, 240 kr), ges svenska läsare tillfälle att möta en lika djärv och stimulerande som kräsen tänkare. Fast boken först utgavs redan 1959 är den förbluffande aktuell. Ja, kanske de eko-

Carl Johan Ljungberg är Ph D i statskunskap och verksam vid statsvetenskapliga institutionen på Stockholms universitet.

nomiska och politiska svårigheter som sedan dess drabbat vårt land gjort bokens idéer mera aktuella än då.

Frihetens grundvalar är knappast ett ekonomiskt verk i strängt teknisk mening. Det är inte penningteoretikern eller Keynes-kritikern Hayek som framträder. Ambitionen är heller inte enbart att försvara den fria marknadshushållningen, utan att ange innebörden av det fria samhälle vari marknadssystemet är en viktig del. I sin tolkning av friheten överskrider Hayek sin egen disciplin. Han lånar argument och perspektiv från juridik, ekonomisk historia, sociologi och politisk filosofi, ja även från psykologin. I sin mångsidighet erinrar han därvid om andra prominenta frihetstänkare som Adam Smith, Edmund Burke, Alexis de Tocqueville och Lord Acton.

Frågan på vilket sätt Hayek är liberal är därmed givetvis bara antydd. Det beror på att ordet frihetstänkare är motsäggelsefullt. Man kan föreställa sig en "jämlighetstänkare", som försvarar och motiverar jämlighetens tillstånd. Friheten däremot är något kvalitativt. Den leder oss in i det okända, vilket Hayek också gör klart. Han anger heller inte någon plan för friheten. Han antyder snarast metoder och villkor som om de är förhanden kan göra det mer sannolikt att individuella talanger och resurser används bättre.

Det skall genast sägas att dessa metoder och villkor är mycket subtila. De kan egentligen aldrig fångas vare sig i ideologiska formler eller i specifika politiska krav. Hayek talar omväxlande om "frihetens författning", "spontan ordning", "rättsstat" och liknande. Men eftersom den fria gemenskap han avser är en lege-

ring av idéimpulser, kan den heller inte täckas helt genom sådana begrepp. Klart är dock att han inte önskar sig en subjektiv frihet av anarkiserande slag utan dess motsats, en strävan till – låt vara till stor del frivilligt uppnådd – ordning. Hayeks liberalism torde även vara väl förenlig med en uppfattning om objektiva värden, låt vara att dessa antas förverkligas genom prövning i frihet. Ibland betecknas han därför som "ordoliberal".

"The rule of law"

Bland de oändligt många faktorer och omständigheter som sålunda kan gynna människans fria verksamhet betonar Hayek särskilt förekomsten av ett system av generella lagar till individens skydd. Den "spontana ordningen" gynnas av att individerna som individer kan påräkna lagens fulla stöd.

Lagarna har inte skapats en gång för alla. De har uppstått som provisoriska överenskommelser vilka sedermera genom långvarig prövning har förfinats. Tanken bakom lagstyret, som väl "the rule of law" kan kallas på svenska, dvs att individen bör veta vilka handlingar som lagen sanktionerar, har först efterhand blivit fullt medveten. Inte sällan har förståelsen av ändringar och tillägg i lagen först infunnit sig, då ändringen var ett faktum. I det synsätt som kallas lagstyre ingår tanken att lagen är mera än en sanktionerande makt, nämligen en form av kunskap som individerna för att nå framgång i sina värv måste beakta. Med Hayeks ord: "Lagen är inte en norm för den fulländade dygden och inte heller en vägledning till individuell perfektion, utan en regel för att samordna relationer-

na i samhället för praktiska syften.”

Att överblicka hur den moderna rättsstaten vuxit fram är knappast möjligt. Hayek betonar att frihetens samhälle aldrig haft en fullständig intellektuell motivering. Det har till stor del förverkligats genom lyckliga tillfälligheter. Ursprunget till detta samhälle är heller inte så enhetligt som en del tror. De främsta källorna torde visserligen utgöras av antik och romersk rättsuppfattning, av brittiska rättsteoretiker som Coke och Blackstone, av den tyska rättsstatstanken, och inte minst av amerikansk författningsutveckling. Politiska filosofer som Locke, Hume, Mill m fl måste också beaktas. Men även medeltiden har givit bestående bidrag bl a genom den starka tro som därunder rådde på lagens suveränitet. Och utan kristendomen skulle inte respekten för den universella giltigheten hos lagen så klart ha etablerats.

Under det att dessa rättstraditioner möttes, råkade i konflikt och samman smälte klarnade också innebörden av ”individuell frihet”. I detta begrepp ligger erfarenheten av att en skyddad individuell ”sfär” ger särskilt goda möjligheter att fullfölja egna planer, och att därvid dra nytta av unika kunskaper och talanger. Men ”individuell frihet” innebär inte bara att lagen hjälper människan att dra större nytta av konkreta omständigheter. Den bidrar också till en inlärningsprocess, i vilken gränsen mellan de individuella bidragen utsuddas. Lagreglerna kan därmed ses som ett inbegrepp av de historiska landvinningarna i vidaste mening.

Lagen, hävdar Hayek, är det kanske smidigaste medel som människan förfogar över för att samordna resultaten av

praktiskt handlande och låta dem inverka på framtida beslut. I lagstyret sker det ett slags arbetsdelning. Det vill säga, om individerna å sin sida tar hänsyn till de omständigheter som de känner, ser lagen å sin sida till att deras agerande anpassas till vissa allmänna kännetecken i samhället. I den mån individerna följer lagen är de alltså inte bara laglydiga. De kan troligen också undvika en rad misstag och därmed bruka sina resurser bättre.

Det mänskliga förnuftet

Nära förbunden med Hayeks syn på lagstyret är hans syn på det mänskliga förnuftet. Stödd på tänkare som Mandeville, Ferguson och andra hävdar Hayek att detta förnuft aldrig helt förmår fatta de skapelser som de frambringar. ”Förnuftet kan aldrig förutse sina egna framsteg.”

Medan till exempel upplysningstänkandet ofta velat se förnuftet som en tidlös och självfullkomnande egenskap betonar Hayek att det måste ses nära förbundet med de historiska villkor under vilka det formats. Förnuftet kan aldrig skiljas från de kunskaper och färdigheter som innesluts i mänskliga sedvänjor. En viktig följd av detta synsätt är, att handlingsfrihet måste anses ha stort värde på alla områden, således inte bara på tankens eller ekonomins område. Genom att det relativa framsteget i människans civilisation utgörs av oftast oförutsedda kombinationer av omständigheter måste friheten vara generell: ”Handlingsfrihet även när det gäller anspråkslösa ting är lika viktig som tankefrihet.”

Att denna syn på rationalitet också uppammar ett varmt försvar för en fri

marknad med genomförd konkurrens är naturligt. Just därför att all kunskap är individuell och en samlad överblick över individuella behov saknas blir marknad och prismekanism medlet att tala om för producenterna vad de bör framställa. Kanske marknaden i rummet kan sägas vara vad lagarna är i tiden då det gäller att samordna individernas arbete på ett meningsfullt sätt.

Socialismen

I *Frihetens grundvalar* framlägger dock Hayek inte bara sin syn på frihet, utveckling och rationalitet. Han angriper även den ideologi som han menar främst hotar en fri och skapande civilisation, nämligen socialismen. Hayek betonar att den socialistiska rörelsen alltsedan begynnelsen starkt förändrats. Den håller visserligen fast vid målet "social rättfärdighet" (ett mål för lika oklart som politiskt verkningsfullt) men hävdar inte längre egendomens förstatligande vara den givna vägen härtill. Strävan blir istället att nå socialismen genom att gradvis utvidga välfärdsstaten, och att på skilda och indirekta sätt nå kontroll över de privata resurserna. Särskilt viktigt är det därvid att söka manipulera inkomstfördelningen liksom medborgarnas disposition av sina inkomster. Vi får en löne- istället för en egendomssocialisering. Socialistiska politiker inser även att de kan nå sina mål lättare genom att styra en till namnet ännu privat industri än genom att vidta impopulära förstatliganden.

Modern socialism är motsägelsefull och dess åtgärder svåröversägbare, då den ofta hämningslöst lånar vinnande

idéer från sin motståndare. Genom denna eklekticism blir inte bara socialismen lättare att godta, utan avväpnas även frihetsvännerna moraliskt. Dessa får troligen svårt att bekämpa förslag som sägs göra att människor "får det bättre."

För att effektivt utmana denna välfärdssocialism måste försvararna av frihet göra troligt, att då man genom statlig

Socialistiska politiker inser även att de kan nå sina mål lättare genom att styra en till namnet ännu privat industri än genom att vidta impopulära förstatliganden.

försorg söker möta särskilt akuta sociala behov avhänder man sig också resurser vilka krävs för att möta morgondagens behov. Det vill säga, man tenderar felaktigt att anta att de sociala behoven är något givet, oföränderligt och mätbart, och att en enda enhetlig organisation är bäst skickad att tillgodose dem. Genom att uppmuntra ett sådant offentligt servicemonopol, menar Hayek, ges dock inte som i det fria samhället fortlöpande möjligheter att välja mellan de effektiva och bästa hjälpformerna.

Dessutom måste liberalen visa att staten i sin iver att uppfylla de socialpolitiska målen lätt blir självrådlig. Det vill säga, den tenderar att uppfylla sådana mål utan tillräcklig hänsyn till de traditionella begränsningarna för offentlig verksamhet, som de kommer till uttryck i konstitutionen och i föreställningar om individuella rättigheter.

Nu finns det alltså personer som fast

de delar Hayeks skepsis mot statliga servicemonopol ändå finner ett sådant nödvändigt eller godtagbart under välfärdsstatens nuvarande fas. Hayek visar älskvärt hur ohållbar en sådan uppfattning är. Varje monopol är nämligen mycket svårt att avskaffa, då det väl etablerats. Detta gäller i synnerhet folkpensioneringen. En omläggning av ett system för ålderstrygghet, tex en privatisering, innebär lätt att ett löfte till en hel generation bryts. Inte bara är själva de tekniska systemen svåra att i grunden förändra. De tycks också genom sin totala omfattning utgöra sitt eget berättigande. Människorna har ju sällan haft erfarenhet av någon annan trygghetsform, i varje fall inte av någon bättre. Varje alternativ framstår därmed som äventyrligt, och blir givetvis politiskt omöjligt.

Fackets roll

Bland de monopol som präglar det moderna samhället är inte statens det enda. Hayek vänder sig i sin bok också mot framför allt fackets strävanden att kontrollera lönesättningen. Han säger sig ha övervägt att också behandla produktionsmonopol, men har funnit att de skador som dessa åsamkar det fria samhället inte kan jämföras med dem som fackets lönekontroll orsakar. Därtill kommer, menar han, att åtgärder mot företagsmonopol är svåra att vidta utan att detta får generella skadeverkningar på företagsamheten.

Vad fackets ekonomiska roll beträffar konstaterar Hayek att det idag närmast är ogörligt att seriöst behandla denna. Också de flesta icke-socialister torde nämligen anse att fackets nuvarande

uppgifter är positiva för ekonomin. Vad de därvid tycks glömma är att man inte behöver godta den extremt privilegierade roll som de fackliga organen numera spelar, bara därför att man i princip stödjer de fackliga strävanden. Det är viktigt att minnas att facket från en närmast illegal tillvaro under kort tid blivit utomordentligt mäktigt, ja i många avseenden åtnjuter en rättslig immunitet som inga andra organisationer äger.

Lika viktiga som de rättsliga invändningarna mot facket av idag är dock de ekonomiska. Hayek menar att effekten av det rådande löneмонопоlet är en sänkt produktivitet, en indirekt ökande inflation samt en därmed dämpad reallöneökning. Genom att delvis sätta den fria marknaden ur spel, vad beträffar arbetskraftsförsörjningen, tvingar fackets verksamhet till sist staten att ingripa. Därmed är fackföreningsrörelsen "på väg att få till stånd just det system av socialistisk totalplanering som få fackföreningar vill ha och som det faktiskt ligger i deras intresse att undvika."

Monopolens effekter

Ett annat monopol som boken behandlar är hyresregleringen. Svidande kritik drabbar denna metod, som medför att bostadsbristen permanentas, bostäder fördelas godtyckligt, rörligheten i boendet minskas, bostadsmiljön förslummas, och de boendes ansvarskänsla minskas. Hayek påpekar det orimliga i att myndigheterna ges ansvaret för att mot varandra avväga olika individers bostadsbehov. Myndigheterna får härmed en makt, som lätt slår över i godtycke. Detta avsnitt utreder väl hyresmonopolets närmast

skandallösa avigsidor – så välkända för oss svenskar.

Med motsvarande effektivitet och goda utblickar behandlar Hayek effekterna av monopol på en rad andra fält, tex byggnadsregleringen, stadsplaneringen, skatte- och omfördelningspolitiken, utbildningen samt forskningen. Han gör även en rad goda distinktioner av ett slag som bör vara användbart också för

praktiska politiker. Att boken är skriven av en ekonom bör inte avskräcka läsaren: Friedrich Hayek kan som få behandla sitt tema allmängiltigt. *Frihetens grundvalar* är en bok för alla dem som önskar sig ett mera skapande Sverige, inte bara för ekonomer och företagare. Man kan även uppmuntra våra nya frihetsvänner bland socialdemokraterna att läsa den.

Pärmar för inbindning av årgång 1983

kan rekvireras från Svensk Tidskrifts expedition, tel 08-67 59 55, eller genom insättning av kronor 35:- på postgiro 727 44-6.